

АМЕРИКАНСКАТА МЕЧТА В БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРОЖДЕНСКО ОБЩЕСТВО (Литературно-исторически измерения)

ВЕРА БОНЕВА

„По модата в Америка, американски” — казваше той. Хаджи Смион казваше това без най-малката цел да излъже. Той го казваше естествено и с пълно чистосърдечие. Американско за него беше всичко, що се отличаваше с особено качество или с ексцентричност.”

Ив. Вазов, „Чичовци”

Тази статия се движи по следите на американското книжовно присъствие в пространството на българските възрожденски културни общувания. Тя се докосва до въпроса за механизмите, по които се осъществява реципирането на американски литературни и научнопопулярни текстове от напористите ни предосвободенски интелектуалци. Тълкува откъси и пристрастия, представя авторски присъствия и преводачески амбиции, докосва се до акценти и предпочитания, свързани с преводите и адаптациите на американската книжнина от български възрожденски автори.

Какво съдържание влагам в титула „американска мечта”? Понятието „мечта” тук е употребено не като синоним на „блян”, а във втория му семантичен смисъл — като неудържимо желание, в името на което човек е готов да положи много усилия¹. От позицията на тази семантика националното ни възраждане е епоха на мечти. Защото едва ли без настойчивото ни колективно желание за културен и политически суверенитет биха се утвърдили новобългарското училище, новобългарският език, новобългарската предосвободенска литература, Българската екзархия. А модерната българска държава би останала само бледа сянка на чужди политически доктрини и военни стратегии. Сред многото мечти, от които е изтъкана духовната плът на Възраждането, американската мечта има свое специфично положение. Без да отнема правото на модерния национализъм да доминира властно в центъра на общобългарското историческо битие, тя остава малко встрани от главната линия на предосвободенското развитие. Встрани, но в посока, успоредна на водещите културно-политически тенденции.

* * *

„Ако времето е най-многоценното нещо на светът, то и губенето му — както както добрий Рихарт — треба да е най-големия убиток на светът. Защо[то] — каквото пак той говори — загубеното време не се намеря вече никога, и което ний

1. Български тълковен речник. С., 1995, с. 451.

доволно време наричаваме, то ся всегда твърде кратко намеря. Того ради треба да залягам и да работим колкото можем. Защото сос залягането ще извършим и по-много работа и с по-малко труд. Ленистта прави сичкото мачно. Прилежанието прави сичкото лесно. <...> Ленистта върви толкова полєка, щото сиромашията я прєстига отведнѣж. Бутайте делата си, за да не ви бутат тия.”²

През 1837 г. учителят Райно Попович отпечатва една малка книжка, съставена от неговия ученик Гаврил Кръстевич и озаглавена „**Мудрост добраго Рихарда**”. Открил в библиотеката на своя покровител Стефан Богориди популярния френски текст „*Vonhomme Richard*”, с младежко дръзновение Кръстевич се впуска в пределите на трудното, но занимателно преводаческо занятие. Както е известно, споменатото съчинение е вариант на една от най-четените книги на американския писател, учен и държавник Бенджамин Франклин. В края на XVIII и през целия XIX век неговият Беден Ричард битува трайно в пространството на евро-американските културни контакти, превръщайки се в синтетичен образ на новия буржоазен морал.

На фона на разкритите обстоятелства сравнително ранната поява на Бедния Ричард в полето на възрожденската ни книжнина е важен симптом за силното общобългарско стремление към промяна на нравствените стереотипи, завладяло просветената част от нацията още през втората четвърт на XIX век. Извън тази сериозна констатация съвременната хуманистичка има още поне два научни мотива да се вглежда настойчиво в литературната тъкан на този пръв книжовен опит на Гаврил Кръстевич. Защото е установено със сигурност, че въпросната малка книжка съдържа в себе си първия новобългарски превод от френски език³. И защото е прието мнението, че тя е „първата светска преводна книга, доближаваща се до белетристичката”⁴.

Но нека разгледаме този многозначен текст от изследователския ракурс на настоящото изследване — американската мечта в българското възрожденско общество. Използвайки посредничеството на френския език⁵, 19-годишният котленски момък осъществява първото новобългарско съприкосновение с многосложния феномен на американската литература. Тук веднага възниква въпросът с какво непретенциозният Франклинов Ричард приковава вниманието на амбициозния Райнов ученик? Преди всичко със своята мъдра проповед в полза на идеята, че човек трябва да отдава максимално сили на избраното призвание, защото това е единственият начин да се подсигури срещу превратностите на живота. Да си гарантира материална сигурност и индивидуална свобода. Макар и силно подвластни на протестантското светоусещане, тези идеи не съдържат директно религиозно

2. Г. Кръстевич. *Мудрост добраго Рихарда*. Будим, 1837, с. 11-12.

3. Н. Колев. *Разпространение на френския език сред българите и на френска преводна литература в България през Възраждането*. — ГСУ, факултет по класически и нови филологии, г. LXXIII, кн. 1, 1978, С., 1981, с. 100-103; В. Бонева. *Гаврил Кръстевич — един френски възпитаник в Ориента*. — В: *La langue et la littérature françaises dans la civilisation mondiale*. V. Tirnovo, 1994, p. 106-108.

4. Н. Аретов. *Рецепцията на Бенджамин Франклин в България през Възраждането*. — Литературна мисъл, 1983, кн. 4, с. 157. За мястото на този текст в духовната плът на възрожденската литература вж. и: И. Колев. *Америка в духовното пространство на Българското възраждане*. С., 1996, с. 19-34.

5. За ролята на френския език като посредник между българската и американската култура през XIX век вж.: Н. Генчев. *Франция в българското духовно възраждане*. С., 1979, с. 358.

внушение. Те по-скоро придават удачна и достъпна форма на постулатите на новия буржоазен морал, който — къде по-предпазливо, къде по-възторжено — новобългарската интелигенция се опитва да внуши на своите съотечественици⁶. В случая е важно да се подчертае обстоятелството, че един от сравнително ранните опити да се работи в очертаната насока е свързан с реципирането на американски литературен първообраз в българска книжовна среда. И то на оня литературен първообраз, който превърна своя автор — Бенджамин Франклин — в личност със световна популярност, а героя му — Бедния Ричард — в емблематичен символ на динамично променяща се Америка.

Българското общество посреща първия литературен опит на Г. Кръстевич с голям интерес. Във възрожденските мемоари на Илия Блъсков е отбелязано, че читателите са усвоявали със старание съветите на Бедния Ричард, а към самата книга са се отнасяли с неподправено „благоговение“⁷. Ученическите спомени на Стефан Бобчев звучат още по-пристрастно.

„Четох „Мудрост доброго Рихарда“ не веднъж. Едно — защото други книги твърде нямаше, особно в Елена; <...> друго, аз я повторих и потретих, защото ми се хареса много. В нея „Добрий Рихард“ поучава близки и познайници, че трудът е главната пружина на човешкото щастие. Той обяснява в лека, шеговита и ясна форма началата на морала, на политическата икономия, на доброто поведение. Като го чете човек, неусетно ви остава в ума някое руководяще житейско правило.“

Трайният интерес на просветената публика към проповедите на семплия Франклинов герой по своеобразен начин провокира появата на многобройни възрожденски преводи и адаптации на въпросния литературен текст. Гаврил Кръстевич и Константин Фотинов, Никола Първанов и Тодор Шишков, Петко Славейков и Христо Данов, Йоаким Груев и Лазар Йовчев — това са авторите и издателите, свързали имената си с различните варианти на най-популярната сред българите от XIX век американска литературна творба⁸. Самият факт, че тя е отпечатвана в осем различни варианта на страниците на четири от най-четените издания — „Любословие“, „Македония“, „Читалище“, „Леструй“ — е красноречив сам по себе си. Той е показателен както за неподправения възрожденски пиетет към личността на Бенджамин Франклин, така и за подчертания общобългарски стремеж да се мисли и живее в съответствие с постулатите на Ричардовата житейска философия. Но този факт има още едно важно измерение, което в никакъв случай не бива да се пренебрегва — той подсказва близост между културните хоризонти на българското възрожденско общество и американската следреволюционна нация. Близост, чиито параметри се определят преди всичко от явния стремеж и на двете общности да се преобразят в съответствие с жизнеустойчивите духовни парадигми на модерността.

Още една податка за констатираната близост се съдържа и във факта, че само шест години след появата на известната книга на Хариет Бичер-Стоу

6. За литературните механизми, посредством които се осъществява придвижването на българския интелектуален елит към мисловните парадигми на модерността вж.: **Св. Странимирова**. *Българинът пред прага на новото време*. С., 1992.

7. **Ил. Блъсков**. *Спомени*. С., 1976, с. 128.

8. **Ст. Бобчев**. *Какъв беше Гавриил Кръстевич (Лични спомени и общи бележки)*. — Българска сбирка, 1899, кн. 1, с. 7.

9. Повече за литературната съдба на тези преводи вж. в: **Н. Аретов**. *Рецепцията на Бенджамин Франклин...*, с. 156-160; **Н. Данова**. *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век*. С., 1994, с. 210; **И. Конев**. *Америка в духовното пространство...*, с. 25-26.

„**Чичо Томовата колиба**” — през 1858 г. в Цариград е отпечатан том първи от българския ѝ превод¹⁰. Автор на този съкратен превод е Димитър Мутев¹¹. Д. Мутев е един от малкото възрожденци, които превеждат американска литература от нейните англоезични първообрази — обстоятелство, придаващо специфично книжовно значение на този превод. Днес почти нямаме пряка информация за това как е приета първата част на „Чичо Томовата колиба”, но самият факт, че същият откъс е отпечатан и като приложение на сп. „Български книжици” за 1858 г., говори ясно, че е съществувала подходяща литературна среда за лекото усвояване на споменатото четиво.

Димитър Мутев не успява да завърши своята работа по превеждането и издаването на „Чичо Томовата колиба”. Още в края на 1858 г. той напуска Цариград, за да заеме отговорната длъжност директор на Болградската гимназия. Но интересът към „робската проблематика” със североамерикански адрес определено не стихва. За това говорят както податките в някои географски учебници¹², така и вестникарските писания на публицисти от мащаба на П. Славейков, Л. Каравелов и Хр. Ботев¹³. Воден от естествения интелегентски стремеж да задоволи духовните потребности на съвременниците си, търновският учител Тодор Шишков съставя нов превод на „Чичо Томовата колиба”. През март 1874 г. излиза обявление за предстоящото му отпечатване, съпроводено с призив за набиране на спомоществатели¹⁴. По една или друга причина тази книга не вижда бял свят, но самото съществуване на превода несъмнено я прави книжовен факт от второстепенен порядък¹⁵. Факт, чрез който спокойно можем да регистрираме наличието на подчертан възрожденски стремеж за осмисляне на сложната верига от нравствени и културно-исторически проблеми, произтичащи от намерения място в североамериканския стопански и социален живот институт на робството.

Извън пределите на „Бедния Ричард” и на „Чичо Томовата колиба” предосвободенските преводи на американски художествени творби се отличават с несистемност и инцидентност. През 1859 г. на страниците на „Български книжици” се появява разказът на Фенимър Купър „Горский человек”. Той е преведен и предложен за печат от Йоаким Груев¹⁶. Три години преди това в своя подлистник „Цариградски вестник” е публикувал разказ на Едгар Алън По, преведен от Тодор Шишков¹⁷. С тези два текста на практика се изчерпват възрожденските докосвания до творчеството на двамата знаменити американци. А и до техните събратя по перо, подвизаващи се в кни-

---

10. **Х. Бичер-Стоу**. *Чичева Томова колиба*. Част I. (Превод Д. Мутев). Цариград, 1858.

11. За възрожденската обществена биография на Д. Мутев вж.: **Н. Бъчварова**. *Димитър Мутев — виден български възрожденски просветител, възпитаник на немските университети*. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. 3. С., 1981, с. 27-37.

12. **Б. Петков**. *Кратка всеобща география*. Пловдив, 1868, с. 234; **Й. Груев**. *Уроци по землеописание*. Пловдив, 1870, с. 190.

13. *Македония*, г. V, бр. 37, 14.IX.1871; *Независимост*, г. IV, бр. 21, 9.III.1874.

14. *Век*, г. I, бр. 8, 2.III.1874.

15. За литературно-историческите параметри на начина, по който биха могли да се интерпретират написаните, но неотпечатани възрожденски книги вж.: **И. Радев**. *Погребаните книги на Възраждането*. В. Търново, 1994.

16. **Ф. Коопер**. *Горский человек*. (Превод Й. Груев). — Български книжици, г. II, кн. 2, с. 52-63, кн. 3, с. 87-94.

17. **Е. А. По**. *Магнетизъм и душеборци*. (Превод Т. Шишков). — Цариградски вестник, г. VI, бр. 255-257, 5-19.V.1856.

жовното пространство на модерната североамериканска литература. Разкритото обстоятелство може да се тълкува поне от две страни. На първо място то показва, че българите отдават уважението си към чуждите литератури твърде селективно. Без да странят цялостно от тях, те предпочитат да усвояват онова, което има пряко отношение към собствените им културни и политически тежнения. В този смисъл двойното присъствие на **Бедния Ричард** и на **Чичо Том във възрожденското колективно съзнание** е явление твърде показателно. Защото единият носи със себе си душевната свобода на човека, който знае какво иска и как да постига целите си, а другият е натоварен с тежкото бреме на своята робска участ. Синтезът между тези две символни присъствия на практика отразява раздвоението на българина — човек, който в духа си се е самоопределил като свободна личност, но на практика все още не е намерил конкретните житейски форми на своята индивидуална и колективна свобода.

В случая не може да се пренебрегне и фактът, че и при относителната книжовна оскъдица на предосвободенската ни литература в нея все пак се намира по едно малко ъгълче за най-забележителните феномени на американската литература от XIX век — Фенимър Купър и Едгар Алън По. Купър, който е официално признат за баща на американския роман, и По, който е считан за един от малкото забележителни новатори на американската литературна традиция от XIX век. Последните констатации потвърждават за пореден път общоприетата теза за силно развитата интуиция на възрожденския книжовник. Интуиция, която по правило е привилегия на децата, на гениите и на културните феномени в най-продуктивните стадии от еволюцията им.

* * *

Американската хуманитаристика в нейните философски, психологически и социологически аспекти е представена относително силно във възрожденската книжнина. Тук в ролята на основни посредници се явяват най-вече протестантските мисионери, сред чиито основни цели влиза и популяризирането на господстващите в масовото съзнание на американската нация идеи за човека, природата и обществото¹⁸. С оглед предмета на настоящото изследване няма да разглеждам подробно текстовете, съставени или преведени от тях за целите на религиозната им пропаганда и просветителските им начинания¹⁹. Ще се спра само на три американски книги, преведени от български автори, които намират радушен прием в средите на възрожденската обществено.

През 1844 г. **Константин Фотинов** превежда от гръцки и отпечатва под заглавие „**Психология**“ един дял от учебна книга на американския педагог Т. Х. Галаудет²⁰. В нея последователно и систематично са изложени поредица от абстрактни идеи за човека, Бога и природата. В четивна и достъпна форма на ученическата аудитория са поднесени разсъждения за доброто и злото, за взаимодействието между Божественото провидение и личния избор при реализиране целите на човешкия живот, за взаимовръзките между при-

18. Т. Несторова. *Американските мисионери сред българите (1858-1912 г.)*. С., 1991, с. 75-88.

19. Относително пълен списък на въпросните четива се съдържа в: М. Стоянов. *Българска възрожденска книжнина*. Т. I, с. 428-430.

20. (Т. Х. Галаудет). *Психология или душесловие за учение на децата*. (Превод К. Фотинов), Смирна, 1844. Тази книга претърпява още две новобългарски издания — през 1851 и 1861 г.

родата и обществото. Книгата е приета добре от учителската колегия и е използвана масово в педагогическата практика. В случая отново се натъкваме на едно относително леко усвояване на американски текст във възрожденската културна среда. Текст, който за пръв път на новобългарски език третира систематично проблемите на човешката личност в духа на модерната социална теория. И който въвежда в книжовно обръщение понятието „психология“.

През 1869 г. Хр. Данов отпечатва книгата на „председателя на Брауновия университет в Америка” **Франсис Целанд** „**Основни начала на нравствената философия**”, преведена и адаптирана за българската публика от Иван Тонджоров — възпитаник на Пловдивското протестантско училище²¹. Силно подвластно на религиозно-философските възгледи, проповядвани от американските евангелисти, това съчинение може да се разглежда и в контекста на постепенното изкрystalизиране на една комплексна възрожденска представа за човешката личност. Тръгвайки от такива чисто етични проблеми като съвестта и дълга, любовта и свободата, Иван Тонджоров въвежда съответствениците си в сферата на социалната теория, разяснявайки им в достъпна форма техните „естествени” и „неотменими” граждански права. Оттам с лекота се прехвърля върху вечния въпрос за същността и функциите на обществото.

„Общество значи няколко лица, събрани заедно, съгласни да се управляват чрез някои закони. Така едно домородие е общество и се управлява чрез законите, направени от родителите. Така човеците помежду си правят общества като философски и благотелни общества, с намерение да извършват някои определени предмети. Така и народите са общества, съставени от лица, съединени под известни закони с намерение да извършват други предмети.”²²

Макар и твърде абстрактно, предложеното определение на основополагащото възрожденско понятие „народ” комуникира убедително с наложилата се в масовото съзнание представа.²³ То се вписва удачно и в дискусиата, посветена на необходимостта от максимално разширяване кръга от организации, посредством които — в регионален и национален мащаб — да се реализират целите на общобългарското единение около ценностите на Новото време. И още нещо — в този откъс понятието „народ” е свързано с доминиращото възрожденско убеждение, че нацията е преди всичко колективна воля на група едноезични хора да живеят по общи правила, т. е. — в обща държава. Убеждение, което се оказва не само адекватно, но и работещо в пределите на предосвободения политически живот.

Следвайки мисълта на Фр. Целанд, Ив. Тонджоров се докосва и до Аристотеловата тема „за различните видове правления”. Синтетичните определения на трите типа държавна власт — монархия, аристокрация, република — са последвани от съответни примери, които имат не само познавателно значение. Като пример за „неограничена монархия” е дадена управленската система на Османската империя, а като пример за „демократическа република” — Съединените щати. Детайлите, в които е представена турската държава, подсказват известно авторско присъствие от страна на младия преводач. Последната мисъл се потвърждава и от естествения

21. Повече за Ив. Тонджоров вж. в: *Българска възрожденска интелигенция*, с. 657-658.

22. **Ф. Целанд**. *Основни начала на нравствената философия*. (Превод Ив. Тонджоров). Пловдив, 1869.

23. **Н. Геров**. *Речник на българския език*. Кн. III. С., 1977, с. 210.

контрапункт, който се получава при прочитането на откъса, посветен на САЩ, веднага след откъса за Османската империя. В случая сме свидетели на едно изтънчено политическо внушение, което е силно подвластно на възрожденските националистически тежнения, на масовото убеждение, че българският въпрос може да бъде решен единствено и само в пределите на либерално-демократичния държавен модел. И то под силното политическо опекунство на американската мечта.

Джон Уилям Дрейпър — това е другият американски хуманитарист, чиито позитивистки идеи влизат в красноречив диалог с новобългарската интелигенция. Неговата „История на умственото развитие на Европа“ е преведена в съкратен вариант на български език само десетилетие след първото ѝ отпечатване на английски през 1862. Сама по себе си тази книга представлява изключително проникновена рефлексия, разкриваща еволюцията на западната философска мисъл от гледна точка на един колкото европейски, толкова и извъневропейски феномен — американската цивилизация. Първият новобългарски период на Дрейпъровата история се появява през 1875 г. и е дело на старозагорския просветител Атанас Илиев²⁴. Преводачът е използвал не американския оригинал, а известния руски вариант на съчинението, свързан със забележителното интелектуално посредничество на Дмитрий Иванович Писарев. Това обстоятелство, а и подчертаният рационализъм на живата Дрейпърова мисъл провокира положителното отношение към преводача на един от най-радикалните ни възрожденци — Хр. Ботев.

„Тая книга — по своето съдържание трябва да заслужи особено внимание от старана на [в]секи един от нашите учители и интелигентни младежи. Наместо да четат различни Геновеви, Телемахи и „Потайности“²⁵, тие би пренесли по-голяма полза на себе си, ако се занимаваха с подобен род книжки. Дреперовата „История“ е съчинение поучително и необходимо за [в]секи един развит човек.“²⁶

Положителен отзив за същото издание публикува и сп. „Читалище“²⁷. Пак през 1875 г. е отпечатана обява за още един превод на книгата на Дрейпър за умственото развитие на Европа. Автор на този превод е плевенският учител Димитър Коцов²⁸. По неизвестни причини неговият текст не е публикуван. Но това не намалява тежестта на факта, че споменатият американец е приет с интерес и четен с желание от просветените българи. Неговата популярност се дължи колкото на рационалистичния му светоглед, толкова и на подчертаната му склонност да критикува някои от църковните авторитети, да отхвърля идеята за божественото откровение и да громи религиозния обскурантизъм. По линията на споменатите мисловни наклонности съвсем не е случаен фактът, че през 1872 и 1874 г. на страниците на своя революционен вестник Л. Каравелов публикува още две Дрейпърови статии,

24. Д. И. Писарев (Дж. Драйпър). *Съкратена история на умственото развиване в Европа*. Кн. 1. (Превод Ат. Илиев). Цариград, 1875. Тази книга е събрала 338 спомоществователи от различни български селища. За възрожденската книжовна дейност на Ат. Илиев вж. *Енциклопедия на българската възрожденска литература*. В. Търново, 1996, с. 331-332.

25. Тук Хр. Ботев има предвид три книги, преведени и публикувани през 1873 г. от П. Р. Славейков.

26. *Знаме*, г. I, бр. 15, 9.V.1875.

27. *Читалище*, г. V, кн. 7, 15.IV.1875, с. 333-334.

28. *Напредък*, г. X, бр. 61, 27.IX.1875; *Век*, г. I, бр. 39, 5.X.1875. За Д. Коцов вж. — М. Грънчаров. *Димитър Цанов Коцов (1854-1893)*. — В: *Известия на музеите в Северозападна България*, кн. 18-19, 1992, с. 117-139.

представящи в критична светлина папския институт и религиозните общности на монасите²⁹.

Изнесените книжовни факти насочват мисълта към твърдението, че американските представи за човека и обществото импонират силно на предосвободенските българи. Изтъкани от уравнивесен и спокоен хуманизъм, подчинени на един бодър и напорист оптимизъм, неподвластни на доктринерски напъни и елитаристки идеологеми, тези представи се вписват леко в духовната среда на възрожденското културно битие. Нещо повече — те се включват директно в много от напрегнатите дискусии, в хода на които се избистрят колективните идеи за настоящето и бъдещето на нацията. Всичко това говори убедително, че американската мечта присъства не само абстрактно и индиферентно в пределите на тогавашното ни общество. В определени случаи тя си превръща в самостоен участник в процеса на настойчивото възрожденско търсене на пътеките към модерната епоха. Красно-речив пример за това нейно превъплъщение е начинът, по който тогавашните интелектуалци възприемат и осмислят постиженията на американската хуманитаристика.

* * *

Американски текстове с **природонаучно съдържание**, както и такива от областта на **точните науки** навлизат във възрожденската културна среда единствено под формата на учебници и учебно-помощна литература. Както е известно, до Освобождението в България практически липсва каквато и да е система от местни институции или научни кръгове, които да си поставят за цел развитието на природните и техническите науки. Още повече, че „в тази област преходът към модерните форми е много усложнен и значително по-труден, отколкото в интуитивните области“³⁰. При все това днес нямаме право да пренебрегваме издателските и преводачески усилия на онези просветни деятели, които са намерили за необходимо да предоставят на ученическата аудитория възможността да ползва някои от популярните американски учебни и научно-популярни книги по анатомия, естествознание или математика.

„Възпитанието, за да бъде пълно и свършено, трябва да е не само нравствено и умствено, но и естествено. Както от малък още, човек трябва да залегне да си изработи ума и чувството, така също от младост още трябва да ся потруди да изучи и разбере направата на тялото си и неговите сили, та да познае законите, от които зависи телесното здраве. <...>

С надежда за послужим и откъм тая страна на възпитанието, ние подносим настоящата „Начална книга за Анатомия и Физиология“, написана от американският анатом д-р К. Кътър за употребуение у първоначалните училища по Съединените Държави у Америка.“³¹

Макар и преведна от протестантски мисионер, книгата на К. Кътър принадлежи към групата на онези четива, които „не раждат спорове“³² от религиозно-етичен характер и е приета добре от българските педагози. За

---

29. Дж. Дрепер. *Калугери*. — Свобода, г. II, бр. 32-36, 22.I. — 19.II.1872; Дж. Дрепер. *Папите и тяхното животописание*. — Независимост, г. IV, бр. 17-18, 9-16.II.1874.

30. Н. Генчев. *Българската възрожденска култура XV-XIX в. С.*, 1988, с. 242.

31. К. Кътър. *Начална книга за анатомия и физиология с 95 фигури*. Пловдив, 1867. Второ издание, 1872. Книгата е издадена от Хр. Данов, а според Н. Генчев е преведена от протестантския мисионер Т. Байнгтон. Вж. Н. Генчев. *Възрожденският Пловдив*. 1981, с. 381.

32. Т. Несторова. *Американските мисионери*. . . , с. 82.

това свидетелства и фактът на скорошното ѝ второ издаване. В същия тематичен кръг се движи и преводът на Рада Киркович на откъс от съчинението на Дж. Дрейпър „Хигиена“, публикуван от редакторите на сп. „Читалище“ през 1875 г.³³ Без, разбира се, да запълват нишата на подчертания възрожденски интерес спрямо четивата от подобен род, тези два текста определено спомагат за насищане на информационното пространство със знания за човешкия организъм. В случая особено полезен е учебникът на К. Кътер, който чрез многобройните си илюстрации доближава сложните медицински явления до образното и силно емоционално детско светоусещане.

С голям интерес е приета и книгата на Ейми Бляк „Разкази за водата и нейните свойства“³⁴. Написана достъпно и увлекателно, тя представя по един изключително забавен начин природния кръговрат на водата, основните свойства на този жизнено важен ресурс, социалните му функции. В нея е подсказана и неактуалната за живеещия все още с природния цикъл българин екологична проблематика.

През 1868 г. възрожденското училище се обзавежда с два американски учебника по алгебра. И двата на известния педагог Бенджамин Гринлиф, но представени на българската публика от различни преводачи — Георги Пенев³⁵ и Иван Тонджоров³⁶. Те са издадени от Хр. Данов и също са посрещнати добре от учителството най-вече заради рационалните начини за пресмятане на алгебричните задачи, предлагани в тях.

Сред тази относителна оскъдица на американски преводни текстове от областта на точните или природните науки прави приятно впечатление астрономическата книга на „директора на обсерваторията в Синсинати О. Митчел“ [О. Митчъл], поднесена на българската публика от Димитър Витанов³⁷. Тревненецът Д. Витанов³⁸ е един от малкото възрожденци с висше физико-математическо образование. В качеството си на учител по математика, астрономия и естествознание, той решава да попълни липсата от учебник по астрономия, превеждайки въпросното съчинение, което по думите на автора има за цел да изложи в популярна форма „основните начала на астрономията“. Извън увлекателния разказ за „небесните светила“, преведената от Д. Витанов книга провокира едно изтънчено светоусещане, опряно върху представяна за силната доминация на духовното начало над всички — приятни или мъчителни — неща от живота.

---

33. *Храна. Превод из „Хигиената“ на (Дж.) Дрепера.* (Превод Р. Киркович). — Читалище, г. V, кн. 6, 30.III.1875, с. 262.

34. **Amy Black.** *Разкази за водата и нейните свойства.* (Превод Д. Хранов), Букурещ. 1875. Книгата е събрала спомоществатели от много селища, разположени върху почти цялата територия на страната. Броят на поръчаните книги е наистина впечатляващ — 2143.

35. **В. Грилиф.** *Числителница за сметание на ум у общите училища.* (Превод Г. Пенев). Пловдив, 1868. Второ издание, 1875.

36. **В. Гринлиф.** *Практическа алгебра за ученици в средни училища.* (Превод Ив. Тонджоров). Пловдив, 1868.

37. **О. Митчел.** *Небесни светила или планетите и звездни мирове. Популярно изложение на всичките открития и теории на новата астрономия.* (Превод Д. Витанов). Пловдив, 1875.

38. Шрихи от ненаписаната възрожденска биография на Д. Витанов се съдържат във: **В. Койчева, Н. Ганева, Сн. Маринова.** *Светиниколското (мъжко, взаимно, класно) училище в Стара Загора 1841-1878.* Стара Загора, 1991, с. 51-53.

„Предметът, на който обръщам вашето внимание няма никаква особена връзка с ежедневиите грижи на човеческия живот. Далеч от земята, на която ний живеем, там – в синия океан на пространството хилядите светливи тела на купове и съзвездия с необикновена хубост теглят погледа на човека нагоре и сякаш, че го приканват да съзерцава чудната сфера, която го окръжава. Звездното небе не показва своите светливи съзвездия при дневната светлина, когато суетността и трудът на човеческите грижи правят човека неспособен да се наслаждава на тяхното тържествено величие. Само в тишината на полунощния час, когато всичката природа си почива, <...> само тогас видим, че изгряват и светят планети и бляскавите звезди излизат от дълбочината на небето и приканват любознателния ум да изучи тяхното тайнствено съществуване.“³⁹

Богато илюстрираната и увлекателно написана книга превръща абстрактните астрономически теории в приятно занимание за любознателния ум. Тя внушава бодрото и оптимистично чувство, че въоръженият с воля и амбиции човек рано или късно ще проникне в тайните на вселената. Но дори и без да ги е обозрял изцяло, човекът може да черпи от контакта с всемира духовно равновесие и вселенска хармония. Не без основание Л. Каравелов горещо препоръчва това първо по рода си обзорно съчинение на своите просветени сънародници, които чрез него биха се докоснали до един рационален модел на представата за устройството на мирозданието.

„Свалете шапките си и благодарете създателят на „Небесни светила“, че и в българската литература захващат вече да се появяват сериозни, грамотно написани книги.<...>

По тази причина ние посрещаме книгата на О. Митчел с отворени обятия и благодариме от чисто сърце [на] нейния преводач.<...>

Книгата на О. Митчеля е написана популярно и може да бъде понятна на учениците, които имат какво-годе понятие от математическа география.<...>⁴⁰

Последната представена книга разколебава частично тезата, че американското книжовно присъствие в областта на точните науки и природознанието в предосвобожденска България е оскъдно и неосезаемо. Ако го затворим между двата учебника по алгебра, няколкото научно-популярни текста и поредиците от статии в сп. „Зорница“, то наистина ще ни се стори бедно и нищожно. Но абстрахирайки се за момент от количествените изменения и прочитайки внимателно книгата на О. Митчъл за „небесните светила“, ще установим, че самото лансиране на „космическата“ тема всред възрожденското културно битие е една своеобразна революция на духа. Тази проблематика въвежда българина, който на практика живее още в епохата на ралото и черешовото топче, в света на „всемирните закони“, изучавани посредством телескопа и астрономическата обсерватория. Днес не можем да оценим с точност доколко Митчълвият текст се е вплел в тъканта на тогавашния информационен фон, но самата му поява на български език и в достъпна за четящата публика форма подсказва, че модернизацията на представата за света във възрожденското общество се движи с подчертано изпреварваща скорост пред модернизацията на социалните отношения и на икономиката. Свой малък принос за реализиране на споменатата тенденция има, разбира се, и американската научна мисъл, която чрез словесното посредничество на англоезични българи или на българоезични американци намира начини да проникне в пространството на българските предосвобожденски културни общувания.

39. О. Митчел. *Небесни светила*. . . , с. 7.

40. *Знание*, т. I, кн. 18, 30.IX.1875, с. 287-288.

„Откривайки Америка, Европа открива себе си.“ Тази христоматийна истина, формулирана от Джеймс Елиът, важи в пълна степен и за българите. И ако приемем за основателна тезата, че достигането на трите Колумбови карavelи до Карибските острови през 1492 година поставя условното начало на европейското ново време, защо тогава да не приемем, че българското съприкосновение с Америка през втората и третата четвърт на XIX век е многозначещ симптом за прехвърлянето на нацията в социалното пространство на модерността. Към изнесените литературно-исторически основания за едно подобно твърдение можем спокойно да добавим и някои фактически успоредици.

През април 1876 г. с подобаваща за случая тържественост американците отбелязват стогодишнината от началото на своята националноосвободителна революция. Събитието намира широко отражение в българския възрожденски печат. Българите осмислят тържествата около стогодишнината на Американската революция не толкова в светлината на естествената им юбилейна приповдигнатост, колкото в сянката на своята американска мечта. Те се впечатляват от гигантската крачка, която само за един век са направили Съединените щати по отношение на избистрянето на своята национална идентичност. Възклисават пред фактите на американската индустриална модернизация. Удивляват се пред информационната мощ на медийните гиганти, установили своята невидима, но всепроникваща власт над иначе непокорното гражданско общество. **Настойчиво търсят формулата за разгадаване на магнетичната реалност, скрита зад феномена Америка.** Формула, която още през 1879 г. некоронованият владетел в царството на българските революционни духове Любен Каравелов назовава съвсем директно и недвусмислено — „свобода пълна, свобода човеческа, свобода американска“⁴¹.

През април 1876 г. българите взривяват политическия ред в империята на турските султани, обединени около безалтернативността на своя революционен лозунг „Свобода или смърт!“. Това е същият оня април, в който с тържествена почитателност Америка отбелязва стогодишнината от началото на своята Война за независимост. Има нещо символно във вековното разстояние, отделящо началото на Американската от началото на Българската революция. За един век модерният национализъм извървява дългия път от Филадельфия и Саратога до Оборище и Перушица, и превръщайки се във властен политически императив, се вкоренява така дълбоко в плътта на предосвобожденското ни обществено развитие, че от 1876 г. нататък никаква сериозна дипломация не поставя под съмнение необратимостта на българското държавно обособяване. За един век идеята за гражданската свобода като неотменима същност на Новото време се превръща от мечта, приютила се в недружелюбните предели на Северна Америка, в основен елемент на цивилизационния процес в Европа.

И в движеща сила на българското историческо битие.

41. Л. Каравелов. *Отговор*. — Свобода, г. I, бр. 34, 15.VII.1870.